

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.985.7:343.53:343.346

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.3.28>

С. С. Трач

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

СЛІДОВА КАРТИНА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті доведено, що слідова картина як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення кримінального правопорушення, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасниками організованої злочинної групи), зняття вчинення кримінального правопорушення, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази тощо. Сфера пошуку слідової інформації при виявленні ознак кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має суттєві відмінності й пояснюється тим, що електронне середовище в якому здійснюється пошук фактичних даних кримінальних протиправних дій утворюється за сукупності носіїв інформації, програмно-технічних засобів, а місце безпосереднього вчинення – використанням комп'ютерних технологій і місця настання шкідливих наслідків. Для виявлення необхідна прив'язка інформації до конкретних технічних засобів її збереження, передачі, приймання та обробки, тобто конкретизація місць можливого вчинення кримінального правопорушення. Встановлено типовий перелік об'єктів, які зберігають інформацію про подію кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності: документи (податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо); приміщення (складські, офісні, житлові та ін.); гроші (готові та безготові, у тому числі електронні банківські розрахунки); електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо); пам'ять людей (ідеальні сліди). Також, типовими носіями ідеальних слідів є співробітники підприємств, установ, організацій, де було вчинено кримінальне правопорушення; співробітники контролюючих органів; особи, з якими підозрюваного пов'язують особисті відносини. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення кримінального правопорушення, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасниками організованої злочинної групи), зняття вчинення кримінального правопорушення, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази тощо.

Ключові слова: господарська сфера, господарська злочинність, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, сліди, документи.

Актуальність теми. Криміналістичний аспект вивчення наслідків економічних злочинів передбачає два основні напрями: встанов-

лення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочинцем; особливості процесу слідоутворення та слідів у їх широкому розумінні (у тому

числі будь-які зміни в матеріальній обстановці та інформацію, що відобразилась у свідомості певних осіб) [1, с. 111–112].

Питання механізму утворення слідів, класифікації джерел доказової інформації стосовно податкових злочинів висвітлені у криміналістичній літературі [2, с. 68–69].

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній літературі містяться різні підходи щодо розуміння слідової картини, слідів та обстановки кримінального правопорушення. Здебільшого вони розрізняються за обсягом поняття. Деякі вчені вважають обстановку вчинення кримінального правопорушення складовим елементом «слідової картини», під якою розуміється реальна матеріальна (ідеальна) слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію кримінального правопорушення й особу, яка вчинила його в даній обстановці» [3, с. 84]. Інші вчені відокремлюють поняття «обстановка кримінального правопорушення» та «слідова картина» («сліди кримінального правопорушення») [4, с. 343–344; 5, с. 228; 6, с. 317], розглядаючи їх як різні елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Зокрема, В. О. Коновалова зазначає, що слідова картина кримінального правопорушення є ключовим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події кримінального правопорушення та поведінку суб'єкта на місці, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [7, с. 25]. У свою чергу, М. А. Погорєцький та О. В. Ткач вважають, що безпосереднім джерелом слідів кримінального правопорушення в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, поведінка якої виявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія кримінального правопорушення [8; 9].

Зі свого боку, ми підтримуємо науковців [10] у тому, що результатом вчинення будь-якого кримінального правопорушення як діяльності суб'єкта, що знаходить свій вияв в об'єктивній дійсності, є сліди кримінального правопорушення – матеріальні та ідеальні наслідки, тобто результати взаємодії його учасників між собою та з матеріальним середовищем. Саме тому, на наш погляд, взаємозв'язок слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності полягає

в тому, що характер і локалізація слідів безпосередньо визначаються діями правопорушника, який в певній обстановці (з урахуванням специфіки діяльності підприємства, установи чи організації) обирає визначений предмет злочинного посягання, залишаючи відображення в матеріальній обстановці та документах, дослідження яких має особливе значення для встановлення ознак кримінального правопорушення та причетних до нього осіб.

Криміналістичний аспект дослідження наслідків кримінальних правопорушень, на думку А. Ф. Волобуєва, охоплює два напрями: перший – встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; другий – дослідження особливостей процесу слідоутворення та слідів у їх широкому розумінні (тобто, включаючи сліди матеріальні – будь-які зміни в матеріальній обстановці, та сліди ідеальні – обставини, що відобразились у пам'яті певних осіб) [11, с. 8-9].

Перелік об'єктів, які зберігають інформацію про подію кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності умовно складається з шести груп: 1) документи (податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); 2) предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо); 3) приміщення (складські, офісні, житлові та ін.); 4) гроші (готівкові та безготівкові, у тому числі електронні банківські розрахунки); 5) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо); 6) пам'ять людей (ідеальні сліди).

Водночас, перелік конкретних об'єктів слідоутворення, залежно від виду кримінального правопорушення, елементів обстановки та способів їх вчинення, а також характеристик особи злочинця може суттєво відрізнитися – звукуватись або доповнюватись [12].

Детальний аналіз практики досудового розслідування та вчення про сліди кримінального правопорушення створює необхідні передумови для їх подальшої класифікації, зокрема за характером відображення слідів у навколишньому середовищі – на сліди, що характеризують зміни в матеріальній речовій обстановці місця вчинення кримінального правопорушення (порушення первинного становища, стану та розташування об'єктів); сліди-відображення (рук, ніг, інструментів тощо) [12]. Однак, як показало наше дослідження, для такого елемента криміналістичної характеристики, як типова слідова картина кримінальних правопорушень

у сфері господарської діяльності, не є характерним використання власне трасологічних (по суті, «традиційних») слідів у криміналістиці, адже основними носіями доказової інформації в таких кримінальних правопорушеннях були документи (у 79,8 % кримінальних проваджень), зокрема, бухгалтерського обліку та звітності, реєстраційні й установчі документи діяльності суб'єктів господарської діяльності, банківські документи тощо. Це обумовлюється тим, що необхідною умовою всілякої господарчої діяльності є її документування.

Як зазначає А. Ф. Волобуєв, ознаки кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності значно важче виявити, оскільки зазвичай вони схожі на звичайні господарчі «негазди». Навіть потерпілий не завжди впевнений в тому, чи став він жертвою шахраїв або несприятливої кон'юнктури ринку та власної ризикованої поведінки. Ще важче підтвердити матеріально після виявлення таких кримінальних правопорушень обставини об'єктивної сторони й винність конкретних осіб, передусім коли вчиняються вони за участю організованих злочинних груп із застосуванням засобів маскуванню і активної протидії розслідуванню [13, с. 135].

З цього слушно зробити проміжний висновок, що документи варто розглядати як базову категорію криміналістичного вчення про сліди кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Згідно з ч. 1 ст. 99 КПК України документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [14].

У випадках, коли документи мають ознаки, визначені у ч. 2 ст. 98 КПК України, їх визнають речовими доказами. До них можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок [14].

Окрім документів, що мають ознаки речових доказів, для кримінального провадження важливе значення мають і інші документи, які відповідно до класифікації запропонованої О. С. Задорожним відносяться до:

1) документів, що прямо не стосуються вчинення кримінального правопорушення, але за своїм змістом є засобом пізнання технологічного процесу виготовлення продукції, реалізації товару тощо;

2) незначні з юридичної точки зору, які містять орієнтуючу інформацію, що може бути підставою для висування і перевірки версій, проведення додаткових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [15, с. 74].

Отже, документ як найпоширеніше джерело інформації про подію кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності має криміналістичне значення завдяки різним об'єктивним властивостям. В одному випадку він щось доводить своїм змістом, в іншому – доказова інформація міститься в реквізитах (зовнішньому вигляді), формі й розмірі документа, а іноді він важливий завдяки обставинам свого виявлення [16, с. 103]. Саме тому у загальному плані досудового розслідування доцільно відразу визначити певні категорії інформаційних носіїв, що зберігають слідову інформацію та потребують ретельного вивчення. Насамперед, необхідно звертати увагу на такий перелік документів:

1) нормативні документи суб'єктів господарювання: відомчі листи, інструкції, типові положення та інші документи, що визначають порядок й умови проведення окремих фінансових та господарських операцій; інструкції та функціональні обов'язки службових осіб (керівника, головного бухгалтера); списки штатних працівників; накази й розпорядження, що відображають організаційно-штатні й кадрові зміни;

2) документи, що визначають організаційно-правовий статус суб'єкта господарювання: а) установчі документи: установчий акт; статут; засновницький договір або протокол установчих зборів; положення юридичної особи; рішення засновників чи уповноваженого ними органу про створення юридичної особи; документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи тощо; б) реєстраційні документи: документи, що подаються для здійснення державної реєстрації суб'єкта господарювання (свідоцтво про державну реєстрацію, виписка з Єдиного державного реєстру, довідка про взяття на облік в орга-

нах статистики, Державної податкової служби України, Пенсійного фонду України, фондах соціального страхування); реєстраційна картка (що підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру); заява встановленого зразка про резервування найменування юридичної особи; документ про підтвердження реєстрації іноземної особи у країні, її місцезнаходження, зокрема витяг з торговельного, банківського або судового реєстру; копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку, що підтверджують внесення реєстраційного збору та ін.; в) дозвільні документи: ліцензії; патенти та інші дозволи на право здійснення певної діяльності (наприклад, банківської, інвестиційної, зовнішньо-економічної тощо);

3) документи бухгалтерського обліку, зокрема, документи первинного обліку (договірні та супутні документи, розрахункові документи, документи складського обліку, прибуткові та видаткові документи), зведеного обліку (бухгалтерські звіти і баланси, податкові звіти, накази, розпорядження, доповідні записки, відомості і звіти внутрішнього контролю) та документи фінансової звітності (звіт про фінансові результати, рух грошових коштів, власний капітал та примітки до звітів, податкова накладна та податкова декларація);

4) документи, що відображають договірні відносини між суб'єктами господарювання: а) документи про виконання робіт, купівлю-продаж товарів, надання послуг: договори, контракти, проекти, кошториси, додаткові угоди; б) документи, що підтверджують виконання договірних зобов'язань: товаро-транспортні накладні, митні декларації, залізничні накладні, квитанції, ярлики, описи, сертифікати якості продукції, добові звіти та журнали проходження транспорту, пакети документів на експорт товарів по кожній вивезеній партії, довіреності, різного роду акти здачі й прийняття; в) документи, що підтверджують відповідність угоди вимогам закону: акти перевірок, рішення суду про визнання недійсними установчих документів сторони угоди, пояснення представників, посадових осіб, засновників сторін угоди щодо змісту угоди; д) документи, що можуть бути використані для обґрунтування позовної вимоги про визнання угоди недійсною: листи, телеграми, факсограми, телефонограми, повідомлення електронною поштою, підписані стороною, яка їх посилає, та інші документи, які відображають факт досягнення згоди щодо здійснення певної

господарської операції та прийняття стороною на себе певних зобов'язань;

5) банківські та платіжні документи: а) документи про відкриття розрахункового рахунку: заява за підписом керівника та головного бухгалтера; договір про здійснення розрахункового обслуговування картки зі зразками підписів посадових осіб, яким надано право розпорядження рахунком; розпорядження банку про відкриття або закриття розрахункового рахунку; копії установчих, реєстраційних та особистих документів службових осіб підприємства, відповідні адресні довідки тощо.

Звісно, що зазначений перелік документів є неповним (зважаючи на різноманітність злочинних дій у сфері господарської діяльності), й більшість з них зовнішніх ознак вчинення кримінального правопорушення, звичайно, не містять. Такі ознаки виявляються у змісті документів з ознаками інтелектуальних підробок (фальсифікацій). Тому, насамперед, за якісними ознаками всі документи, якими оперують у сфері господарської діяльності доцільно розподіляти на доброякісні та недоброякісні.

Доброякісні документи відповідають:

1) встановленим вимогам форми (дотримання всіх реквізитів);

2) законності (відображають фінансово-господарські операції, що не суперечать законодавству та чинним нормативам);

3) дійсності (відображають реальні факти).

Якщо документ не відповідає хоча б одній із цих вимог – він визначається недоброякісним. Останні, у свою чергу, поділяються на фіктивні, підроблені, безтоварні і прострочені. Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображалися, у першу чергу, на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змінам, що до них вносяться [17]. Головними ознаками, що характеризують певний спосіб підроблення документу на думку опитаних респондентів є:

1) характеристики способу виготовлення документу (нанесення зображення на документ);

2) характеристики підроблення документу й внесення завідомо неправдивої інформації.

Ознаками способу виготовлення документу були ознаки, які притаманні для технічних засобів, за допомогою яких документ або його окремі реквізити було виготовлено – пишучі прилади, поліграфічна техніка, принтери персональних комп'ютерів, розмножувальна техніка, друкарські машинки, кліше печаток та штампів та ін.

Ознаками способу підроблення документу були ознаки, які свідчать про проведення певних маніпуляцій з текстом і реквізитами документу, спрямовані на внесення змін до реквізитів документу, окремих елементів його змісту.

Ознаки способу внесення змін до документу утворювалися в результаті впливу на документ механічної, хімічної та іншої дії. До ознак внесення завідомо неправдивої інформації до документу відносились невідповідність змісту інших документів, які не викликають сумніву або протиріччя у змісті одного документу [18, с. 14].

Причому такі документи в механізмі кримінальних правопорушень можуть складати як службові особи легальних суб'єктів господарювання (наприклад, ст. 366 КК України «Службове підроблення»), так й особи імені інших підприємств, установ чи організацій (ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів»).

З огляду на це, додатково класифікувати документи, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні також можна в залежності від суб'єкта, який їх оформив (видав), а саме:

1) документи суб'єктів владних повноважень, до яких можна віднести: свідоцтво про державну реєстрацію підприємства; свідоцтво про взяття на облік, як платника податку; довідки про наявність (відсутність) валютних цінностей; витяги з Єдиного державного реєстру та довідки з органів статистики; вантажно-митні декларації; висновки фіто-санітарної та ветеринарної служби тощо;

2) документи суб'єктів господарювання, до них відносяться: документи бухгалтерського обліку (головна та касова книги, накладні, чеки, платіжні доручення); документи податкового обліку (податкові накладні, розрахунки, податкова звітність); організаційно-розпорядчі документи (зокрема накази, посадові інструкції, рішення, протоколи); кореспондентське листування підприємства (на паперових та електронних носіях);

3) документи суб'єктів, на які покладено обов'язок здійснювати первинний фінансовий моніторинг та які мають безпосереднє відношення до забезпечення здійснення господарських операцій та надання певних послуг: документи банків про відкриття рахунків та здійснення по ним операцій; довідки та виписки із нотаріальних книг нотаріусів; документи які надаються та оформляються ломбардами; висновки аудиторів та ін.

Крім цього, викликає певний інтерес виявлення слідів кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, що містяться в електронних носіях інформації, у тому числі системних блоках комп'ютерів, жорстких та гнучких магнітних дисках, лазерних дисках, «флешках», log-файлах. Комп'ютерна техніка при вчиненні кримінальних правопорушень відіграє різні ролі. По-перше, комп'ютерна система може виступати знаряддям кримінального правопорушення (наприклад для виготовленні підроблених документів). По-друге, комп'ютерна система, не маючи відношення до кримінального правопорушення, може зберігати докази, тобто виступати у ролі електронної картотеки (наприклад, електронна форма бухгалтерського обліку підприємства). Нерідко комп'ютер виконує обидві функції [16, с. 69-70].

Згідно із ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. У відповідності до ст. 98 КПК України, речовими доказами – є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. В свою чергу, документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в частині першій статті 98 КПК України [14].

Аналіз юридичної літератури та власний практичний досвід роботи в правоохоронних органах свідчать, що до речових доказів наприклад у злочинах з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відносяться: печатки, штампи, кліше підприємств, в тому числі фіктивних фірм; технічні пристрої, зокрема, комп'ютерна техніка, факси, принтери (сканери); зразки товарно-матеріальних цінностей, що експортуються (можливе застаріле обладнання, малоцінні предмети, пакувальна тара, тощо); грошові кошти, коштовності, та інші особливо цінні предмети; інші предмети, серед них об'єкти нерухомого майна, автомобільна

техніка, вразі, якщо вони придбавались за рахунок коштів одержаних злочинним шляхом (використовувались для «відмивання»).

Слідами проведення сумнівних операцій з переказу коштів через банківські рахунки можна вважати: переведення на банківський рахунок коштів від декількох суб'єктів господарської діяльності, які одразу й у повному обсязі конвертують у готівку або переводять на інший рахунок. Такі операції проводять переважно в один операційний день; здійснення, але без фактичного проведення, суб'єктом підприємства за рахунком операцій купівлі-продажу товарів, оплати робіт або послуг тощо; значну кількість фінансових операцій за рахунками інших осіб, що здійснює одна особа на підставі довіреності, водночас власники рахунків не здійснюють особистий контакт зі співробітниками банку; надходження на рахунок значної суми грошей, яка не відповідає реальній діяльності особи; постійне проведення фінансових операцій з векселями, особою, яка не є емітентом або отримувачем коштів за цими векселями; переведення на рахунок значної суми коштів особою, яка за своїм соціальним рівнем, сферою діяльності та матеріальним становищем не може здійснювати операцію таких фінансових масштабів; виплата пені, штрафу за невиконання або порушення умов договору постачання товарів, виконання робіт, надання послуг, якщо вона перевищує 10 % від зазначеної суми; операції із цінними паперами, які проводять для отримання готівки; безумовна невідповідність призначень вхідних/вихідних платежів і вартості товарів або послуг їхній ринковій вартості; здійснення фінансових операцій з купівлі-продажу товарів, оплати послуг, вартість яких установити надзвичайно складно; не характерне для діяльності юридичної особи списання з її рахунку коштів у готівковій формі; закриття рахунку після закінчення проведення всіх операцій з готівкою або неочікуване припинення здійснення фінансових операцій за ним [19].

Висновок. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності має важливе значення, оскільки саме вивчення слідів дає змогу визначити спосіб та механізм учинення кримінального правопорушення, спосіб його приховання, особу злочинця (у тому числі наявність змови між учасни-

ками організованої злочинної групи), знаряддя вчинення кримінального правопорушення, у тому числі встановити низку обставин під час розслідування, викрити неправдиві показання свідка або злочинця, приховані ним речові докази тощо.

У свою чергу, аналіз великого масиву матеріальних носіїв (насамперед, документів) під час розслідування значно ускладнює роботу слідчого (детектива), оскільки потребує комплексного застосування криміналістичних засобів та спеціальних економічних методів роботи із залученням фахівців різного профілю, у тому числі під час призначення та проведення судової експертизи зокрема, щодо юридичного значення фактів – судово-економічної; з метою ідентифікації особи (виконавця документа) – криміналістичної; щодо визначення способу виготовлення документа – техніко-криміналістичної чи комп'ютерно-технічної тощо.

Основними носіями доказової інформації є документи, які за якісними ознаками було поділено на доброякісні та недоброякісні (фіктивні, підроблені, безтоварні і прострочені), а саме: 1) договори про повну матеріальну відповідальність, трудові договори, контракти; 2) накази, розпорядження по підприємству (про преміювання, про призначення на посаду, про звільнення з посади, про надання права другого підпису бухгалтеру, про відрядження тощо); 3) договори з контрагентами; 4) посадові, робочі інструкції; 5) акти прийняття-передачі цінностей, акти виконаних робіт, розрахунки витрат; 6) журнали, зошити, книги складського обліку, обліку виконаних робіт, руху товарно-матеріальних цінностей, доходів і витрат; 7) відомості на виплату субсидій, пенсій, соціальних пільг, компенсацій, заробітних плат, відомості про отримання коштів; 8) меморіальні, прибуткові, видаткові касові ордери, розпорядження бухгалтерії на видачу грошових коштів, касові книги; 9) накладні – видаткові та товарно-транспортні; 10) табелі обліку робочого часу; 11) відомості про результати інвентаризації товарів, матеріалів, тари та грошових коштів, інвентаризаційні картки обліку, описи, акти про обстеження товарно-матеріальних цінностей; 12) акти ревізій; 13) проектно-кошторисна документація, кошторисні розрахунки; 14) товарні, фіскальні чеки, чеки на отримання паливно-мастильних матеріалів; 15) аудиторські висновки.

Список використаної літератури:

1. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
2. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.
3. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
4. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
5. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 728 с.
6. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2010. 464 с.
7. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ: Факт, 2006. 311 с.
8. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53.
9. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf
10. Топорецька З. М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29–30 верес. 2011 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2011. Ч. 2. С. 105–108.
11. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2002. 20 с.
12. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ, 2010. 624 с.
13. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків, 2000. 336 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
15. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.
16. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.
17. Балонь А. Б. Типова «слідова картина» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, та її значення для розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014 № 11. Т. 2. С. 117–119.
18. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 19 с.
19. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

Trach S. S. Trace pattern of criminal offenses in the field of economic activity

The article proves that the trace pattern as an element of the forensic characterization of criminal offenses in the sphere of economic activity is of great importance, since the study of traces itself makes it possible to determine the method and mechanism of committing a criminal offense, the method of its concealment, the identity of the criminal (including the presence of a conspiracy between the participants of an organized criminal group), tools of committing a criminal offense, including establishing a number of circumstances during the investigation, exposing false testimony of a witness or criminal, material evidence hidden by him, etc. The scope of the search for trace information when detecting signs of criminal offenses in the field of economic activity has significant differences and is explained by the fact that the electronic environment in which the actual data of criminal illegal actions are searched is formed by a combination of information carriers, software and technical means, and the place of direct commission is the use of a computer computer technologies and places of occurrence of harmful consequences. For detection, it is necessary to tie information to specific technical means of its preservation, transmission, reception and processing, i.e. specification of the places of possible commission of a criminal offense. A typical list of objects that store information about the event of a criminal offense in the field of economic activity has

been established: documents (tax and accounting, economic, registration, etc.); items (seals, stamps, sample forms, etc.); premises (warehouse, office, residential, etc.); money (cash and non-cash, including electronic bank payments); electronic media (system units of computers, hard and flexible magnetic disks, laser disks, etc.); people's memory (perfect traces). Also, typical carriers of ideal traces are employees of enterprises, institutions, organizations where a criminal offense was committed; employees of controlling bodies; persons with whom the suspect has a personal relationship. The trace pattern as an element of the forensic characterization of criminal offenses in the field of economic activity is of great importance, since the study of traces itself makes it possible to determine the method and mechanism of committing a criminal offense, the method of its concealment, the identity of the criminal (including the presence of a conspiracy between members of an organized criminal group), tools committing a criminal offense, including establishing a number of circumstances during the investigation, exposing false testimony of a witness or criminal, material evidence hidden by him, etc.

Key words: *economic sphere, economic crime, criminal offense, forensic characteristics, traces, documents.*